

Smiljan GLUŠČEVIĆ, *Antičke nekropole Zadra od ranog 1. do kasnog 5. st. po Kristu. Istraživanja tijekom 20. stoljeća*, Split, Književni krug u Splitu, 2023., 841 str.

Antička baština grada Zadra svjedočanstvo je samo jednog segmenta njegove bogate povijesti, a njezin značajan dio predstavljaju sad već dobro istražene nekropole. Bibliografija o njima je pozamašna, tematizirane su kroz velik broj izložbi i kataloga te stručnih i znanstvenih radova, a objavom ove knjige doživjeli smo i prvo monografsko izdanje kojem su one u središtu pažnje.

Vrlo kompleksan sadržaj na ukupno 841 stranici, od čega njih 180 pripada prikazu i raspravi, a ostatak literaturi, engleskom sažetku, prilogima i katalogu grobova, svjedoči da pred sobom imamo jedno golemo izdanje. No teško da je ono i moglo biti manje s obzirom na komponente istaknute u njegovu naslovu. S jedne strane tu je antički Jader, nakon glavnog grada Salone svakako najvažnije središte rimske Dalmacije. Tu je i pet stoljeća njegove nekropole, odnosno brojni grobovi, u arhitektonskom i sadržajnom smislu vrlo često popraćeni brojnim detaljima. U konačnici tu je i gotovo cijelo jedno stoljeće njihova istraživanja i proučavanja. A autor knjige samo je jedan i mora mu se odati priznanje na količini sakupljenih i prezentiranih podataka uglavljenih prvo u doktorsku disertaciju, a zatim u nešto prilagođenijem formatu, obogaćenom novim spoznajama, i u ovu knjigu. No treba napomenuti, a što i sam autor ističe u uvodnom dijelu knjige (*Uvod*, 17 – 21), kako je nastanku ovog izdanja doprinio velik broj ljudi različitih profila i profesija, primjerice zaljubljenici u povijest grada, terenci, studenti arheologije, dokumentaristi, konzervatori, muzealci i u konačnici urednički i grafički tim Književnog kruga Split, čiji posao da ukoriči ovako veliko izdanje nije bio nimalo lak.

Istraživanje nekropola, zbog svog sadržaja i kompleksnosti toliko željenog arheološkog konteksta, zahtijeva timski rad, dobru uigranost i metodološku preciznost i samo su na taj način mogućnosti iskorištavanja njihova analitičkog potencijala neizmjerne. Nažalost, ovdje se autor našao na skliskom terenu, no da ne bude zabune ničijom konkretnom krivicom. Više je to bio rezultat nekoliko spletova okolnosti. Nekropola antičkog Jadera već je odavno ispod recentnijih slojeva grada, dakle velikim je dijelom devastirana, a time i samo parcijalno iskoristiva za analizu. Također, ništa manje nije važno ni to što su u proteklih 100 godina, kojima se bavi ova knjiga, i arheologija i sama svjesnost o arheološkim nalazima prošli svoju evoluciju od potpune nezainteresiranosti i marginalizacije, preko fascinacije pojedinačnim predmetima bez brige o kontekstu njihova nalaska pa konačno do modernog pristupa u kojem se i najmanjem detalju

pruža maksimalna pažnja. Navedene činjenice rezultirale su raznovrsnim podacima o antičkim nekropolama Zadra, često manjkavima i polovičnima, ali u respektabilnom broju i reprezentativnima i itekako iskoristivima te upravo na tom valu snalaženja i manipulacije dostupnim podacima autor gradi sadržaj ove knjige kroz desetak glavnih poglavlja.

Nominalno odrediv kao prvi veliki dio knjige jest onaj u kojem je kroz nekoliko poglavlja (3. „Istraživanja do 2. svjetskog rata“, 39 – 43; 4. „Istraživanja od 1945. – 1985.“, 44 – 68; 5. „Istraživanja od 1989. – 2005.“, 69 – 90) prikazan historijat istraživanja antičke nekropole Zadra i time napravljena baza narednim, više analitički usmjerenim poglavljima. Nit vodilja njegovu nastajanju, odnosno pokušaju pozicioniranja i disperziji same nekropole, bila je topografija nalaza dviju vrsta arheoloških pokazatelja, s jedne strane nadgrobni spomenika, a s druge samih grobova. Oni prvi, a riječ je o stelama, cipusima, arama, titulima, čak i sarkofazima, zbog svoje izloženosti nažalost su najčešće još davno bili dislocirani sa svog izvornog grobnog konteksta i time uglavnom manje uporabivi za postizanje navedenog cilja, iako nije zanemarivo kako je autor uspio s prostorom nekropole povezati mjesto nalaza čak 40 spomenika ove vrste, koristeći ih usputno i kao pokazatelje strukture stanovništva antičkog Jadera (2.2. „Nadgrobni spomenici kao izvori za topografiju i strukturu stanovništva“, 31 – 39). Prikaz pronalazaka druge vrste arheoloških pokazatelja, dakle samih grobova kroz gotovo čitavo 20. stoljeće, velikim je dijelom ujedno i prikaz razvoja arheologije i muzeologije u samom Zadru i time dodatno zanimljivo štivo. Tako od dosta nejasnih podataka o grobovima koje spominju primjerice B. Bersa, M. Abramić, V. Valenti pa do Galijevih i Inglierijevih prvih konkretnijih zapisa o mjestima njihova nalaza i sadržaju, u knjizi je opisano stanje poznavanja antičke nekropole Zadra do pred Drugi svjetski rat. Znatno proširenje tih saznanja vezano je uz postratno razdoblje, kada se u Zadru uslijed velikih obnoviteljskih građevinskih aktivnosti nailazi na brojne pojedinačne ili grupirane grobove, no sada s arheološke strane puno bolje dokumentirane, što je i pružilo konkretnije ideje o izgledu, širenju, trajanju i sadržaju njegove antičke nekropole. Ova faza popraćena je i s nekoliko konkretno organiziranih istraživanja koje je vodio Arheološki muzej u Zadru, a čiji su vrhunac bila ona na prostoru Ulice Zrinsko-Frankopanske, Benkovačke ulice, Kaljske ulice, Polačišća, Ulice Petra Svačića i konačno prostora budućeg trgovačkog centra „Relja“. Na nekima od njih sudjelovao je i sam autor koji veliki korpus korisnih terenskih informacija u knjizi koristi kako bi na mnogim mjestima značajno obogatio sadržaj, ali i olakšao shvaćanje u njoj obrađene materije.

Drugi veliki dio knjige, onaj raspravni, posvećen je nekolicini uz nekropole neizostavnih tema, a prva od njih je upravo ona o načinima sahranjivanja na zadarskoj antičkoj nekropoli (6. „Način sahranjivanja na zadarskim nekropolama“, 91 – 117). Kao uvod u njega donesen je kratak pregled antičkih pisanih svjedočanstava o rimskim pogrebnim običajima, nakon čega se prišlo izradi tipologije zadarskih rimskih grobova i, što držim posebno dobrim, bez pretjeranog i često nepotrebnog detaljiziranja, unatoč svjesnosti da nepregledne varijacije na temu njihovog oblikovanja to omogućavaju. Temeljna podjela grobova logično je vezana uz ritual postupanja s tijelom pokojnika, dakle ili uz ukapanje spaljenih ostataka ili pak ukapanje tijela pokojnika. Ona se dalje grana prema popratnim elementima, koji ustvari čine svojevrsnu nadogradnju oblikovanja čitavog grobnog izričaja, u prvom slučaju primjerice s keramičkim, kamenim ili staklenim, čak i kombiniranim urnama, amforama ili drvenim sanducima, a u drugom opet primjerice sa svojevrsnim sanducima izvedenima od drva, tegula i imbreksa ili pak kamena. Bitan detalj za istaknuti jest kako je u oba slučaja najveći broj grobova bez ikakvih popratnih elementa, dakle s izravnim polaganjem spaljenih ostataka ili samog tijela u zemlju.

Nadalje, preliminarni uvid i dobro poznavanje tipo-kronoloških odlika mnogobrojnih keramičkih, staklenih, metalnih, numizmatičkih i inih grobnih priloga omogućilo je autoru da u sljedećem potpoglavlju knjige razradi dinamiku korištenja pojedinih tipova ukopa kroz vrijeme, odnosno izdvoji povremene „trendove“ u odnošenju s tijelom pokojnika. Statistički uzorak od čak 1231 groba za to je zaista reprezentativan i gotovo da se ne treba sumnjati u tekstualno i grafički predočene podatke o favoriziranju incineracije u prva dva i po, odnosno inhumacije u naredna dva i po stoljeća trajanja antičke nekropole. No i ovdje je iznimno zanimljivo istaknuti kako je rad na ovoj vrsti analize pokazao da se kroz oba trendovska razdoblja u manjem broju uvijek pojavljuje i onaj drugi, za to vrijeme neuobičajeni ritus, što govori u prilog stalnom biritualizmu uzrokovanom očitim multikulturalizmom antičkog Jadera, odnosno tradicijskim navadama manjeg broja stanovništva antičkog Jadera, bilo onog indigenog ili pak doseljeničkog. Ista osnova, dakle datiranje grobova posredstvom popratnog pokretnog materijala, omogućila je autoru osvrt i na proces širenja nekropole. Ovdje se pak posebno ističe zaključak kako je interpoliranje inhumiranih grobova na prostoru nekropole zauzetim incineriranim ukopima bilo tek sporadično, što sugerira stalno širenje, a ne preslojavanje već postojećih gabarita nekropole. O tome svjedoče i tragovi nekada stambenih objekata negiranih nekropolskim ambijentom, odnosno situacija u kojoj je grad mrtvih natkrio grad živih, što je obrnuto od one zabilježene primjerice u glavnom gradu rimske Dalmacije,

Saloni. Značajno potpoglavlje u knjizi predstavlja i ono u kojem se na temelju epigrafičkih podataka, arhitektonskih ostataka te količinskog i karakternog sadržaja izdvojenih grobova hrabro pokušalo ući u raspravu o socijalnoj, etničkoj i vjerskoj pripadnosti pokojnika, gradirajući te teme kroz vrijeme ranog i kasnog principata, odnosno dominata.

Sljedeće poglavlje u knjizi posvećeno je prostornoj organizaciji nekropole (7. „Uređenje nekropola“, 117 – 144). U informativnom smislu njegovo nastajanje moralo je biti otežano čitavim nizom otegotnih okolnosti, primjerice devastacijom prostora nekropole, nedostajućom ili manjkavom dokumentacijom sa starih istraživanja, ali i prostorno ipak ograničenim iskopavanjima. Unatoč tomu, autor je sakupio dovoljno terenskih podataka o vizualno vidljivim elementima prostorne organizacije nekropole u vidu ostataka zidova grobnih parcela s nekoliko zadarskih lokaliteta te onih epigrafskih s 21 nadgrobno spomenika na kojima se spominju dimenzije grobnih areala. Time je prezentiran barem shematski uvid u izgled dijela zadarske nekropole koja je organizacijski uspoređena s nekim bolje poznatima s prostora Dalmacije, npr. one salonitanske ili argiruntske, ali i onom italjskom, akvilejskom. U sklopu ovog poglavlja posebno je apostrofirano definiranje spališta na zadarskoj nekropoli (*ustrinum* i *bustum*), kontekstualno ponekad teško uhvatljivih arheoloških zapisa i time ne pretjerano istaknutih po literaturi. U širem smislu, dio prostorne organizacije nekropole predstavljao je i otpadni rov, pojava koja se u pojedinim sličnim slučajevima širom Rimskog Carstva dovodi u vezu s brojnim kulturnim radnjama na nekropoli. Iako je takvu ulogu u slučaju ovog zadarskog teško sa sigurnošću dokazati, njegov je sadržaj s druge strane potvrdio postojanje keramičarske radionice, čiji su proizvodi morali barem jednim dijelom biti namijenjeni i potrebama nekropole, bilo u vidu urni ili pak ostalog ritualnog posuđa korištenog tijekom, ali i nakon pogreba i svetkovina.

Nakon poglavlja 8. „Nekropole u prigradskom prostoru Jadera“ (145 – 152), sukus cjelokupnog proučavanja fenomena zadarske antičke nekropole jako dobro je predstavljen u zaključnom, praktički raspravnom poglavlju u kojem je ona s ovdje analiziranim 1231 grobom postavljena u širi prostorni i vremenski okvir (9. „Zaključna razmatranja“, 152 – 178). Na istom je mjestu iskorištena prilika da se ponovno istaknu neke i ranije u knjizi spomenute pojedinosti, primjerice kroz priloge uhvaćene pravilnosti u ritualnim radnjama provođenima na nekropoli ili nadalje simboličnom značenju pojedinih vrsta nalaza, primjerice školjaka, čavala, jantarnih predmeta, novca, jaja i drugih.

Sve što je u ovom kratkom prikazu rečeno o knjizi svjedoči kako je pred nama vrlo minuciozno pripremljeno djelo. No njegovu vrijednost svakako čini

i to što tekstualni, raspravni dio prate i oni kataloški te ilustrativni dijelovi, koji čitateljima, zajedno s pozamašnom literaturom (179 – 190) omogućavaju „provjeru“ autorovih promišljanja i zaključaka. Velik broj kartografsko-topografskih priloga, planova, uspješno katalogiziranih i tabelarno prikazanih grobnih cjelina upravo trebaju biti neizostavan dio knjiga ove tematike. No korpus priloga iz obrađenih grobova prevelik je da bi ga obrađivala samo jedna osoba u samo jednom izdanju, stoga taj dio prikazan kroz crteže i fotografije treba gledati kao zalag za budućnost u djelovanju samog autora, ali i svih onih koji će se htjeti baviti zadarskom antičkom nekropolom.

Zaključimo kako je Smiljan Gluščević u fokus knjige o antičkim nekropolama Zadra stavio nekoliko stvari, historijat njihovih istraživanja, tipologiju grobova, prostornu organizaciju nekropole te grobne rituale. U navedenim segmentima zadarska je nekropola velikim dijelom time apsolvirana, posebice jer je autor gdje god je to mogao aktualizirao raspravu podacima s novijim istraživanja. Činjenica je da je ostalo još puno toga za obraditi, no nema dvojbe kako će se sva buduća istraživanja zadarskih nekropola primarno naslanjati na podatke iz ove knjige, kao što će se na nju naslanjati i svi oni autori kojima će preokupacija biti dimenzija smrti u rimsko doba, ne samo u Dalmaciji već i čitavom rimskom svijetu, zbog čega je dobro da je knjiga popraćena i opširnim engleskim sažetkom (11. „Summary“, 191 – 214). Objavom ove knjige velikim je dijelom poništeno stanje nerazmjera istraženosti i objavljenosti nekropola antičkog Jadera, što je veliki korak naprijed u zadarskoj, ali i hrvatskoj arheologiji uopće.

Igor Borzić